

Висновки та напрямок подальшого дослідження. Таким чином інструментами узагальненої індикації міри виробництва продуктивних сил індустріальною економікою є — коефіцієнти корисного та зального використання матеріальних ресурсів. Де 1) коефіцієнт корисного використання матеріальних ресурсів обчислюється відношенням вартості матеріальних ресурсів у чистому виробі результату відтворення до загальних їх витрат, а за видами результатів відтворення, відношенням ваги готових результатів відтворення до загальної ваги витрачених матеріальних ресурсів, а 2) коефіцієнт загального використання матеріальних ресурсів — чистої ваги результатів відтворення до норми витрат матеріальних ресурсів на їх виробництво.

Література

1. Шивананда С. Йога і сила думки (переклад з англійської). — К.: Софія, 2000
2. Семюелсон П. А., Нордгауз В. Д. Макроекономіка. — К.: Основи, 1995. — 309 с.
3. Джерело: <http://polka-knig.com.ua/article.php?book=46&article=4216>

Стаття надійшла до редакції 15.02.2011

УДК 330.342.146

О. В. Костючик

Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана

КЛАСИФІКАЦІЯ ПРИЧИН ТА ЧИННИКІВ ФОРМУВАННЯ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА

АНОТАЦІЯ. Досліджено причинно-наслідкові зв'язки формування постіндустріального типу суспільства, роблячи акцент на класифікації причин і чинників його становлення. Особливий акцент зроблено на внутрішніх і зовнішніх мотивах суспільних змін при їхній загальній діалектичній єдності.

КЛЮЧОВІ СЛОВА. Постіндустріальне суспільство, причина, ендогенні чинники, екзогенні чинники.

АННОТАЦИЯ. Статья исследует причинно-следственные связи формирования постиндустриального типа общества, уделяя особое внимание классификации причин и факторов его формирования.

Особый акцент делается на внутренней и внешней мотивации общественных изменений при их общем диалектическом единстве.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА. Постиндустриальное общество, причина, эндогенные факторы, экзогенные факторы.

ABSTRACT. Article explores causal relationships of the forming of post-industrial society, with the focus on classification of causes and factors of its formation. The special emphasis is placed on internal and external reasons of social changes under their general dialectical unity.

KEYWORDS. Post-industrial society, causes, endogenous factors, exogenous factors.

Незважаючи на всю неоднозначність підходів до характеристики сучасних суспільних трансформацій, говорячи тільки мовою фактів, можна з впевненістю констатувати, що сучасний період світового розвитку, починаючи із 50-х років ХХ століття і до сьогодніня характеризується рядом визначальних рис і тенденцій, до яких можна віднести посилення глобалізаційних процесів, розгортання етапів науково-технічної революції, а також, на основі фундаментальних зрушень у техніці та технології виробництва, що викликали зміни у всіх сферах суспільного життя — становлення якісно нового суспільства з характерною для нього сервісно-інформаційною економікою. Кількісним підтвердженням економічних змін є збільшення темпів зростання світового ВВП на рівні середньорічного приросту у 5 % у 50-х та 4,6 % у 60-х роках минулого століття (порівняно із показником 1,3—2,7 % приросту у першій його половині), а також ВВП на душу населення, який у 1950 році у 1,7 разу перевищував показник 1900 року, але у 1970 році був вже у 3 рази вищий у порівнянні з початком століття [6, с. 536]. Відповідно до статистичних даних Міжнародного валютного фонду, перше десятиліття ХХІ століття характеризується деяким зниженням темпів економічного зростання, що пояснюється кризовими явищами у світовій економіці та зокрема фінансовій системі, але разом із тим, спостерігається приріст реального ВВП на рівні 2,9 % у 2002 році, зростання до 5,2 % у 2007-му, початок спадання приросту у 2008-му (до 3 %) і встановлення сталого прогнозу МВФ у 4,2-4,6 % на 2011—2015 роки [1, с. 165]. Незважаючи на наведену спадну динаміку початку ХХІ століття, є підстави вважати, що період останніх 50—60 років характеризується вагомим кількісним приростом ключових індикаторів світової економіки.

Показником власне суспільних змін для зазначеного періоду є кардинальні зрушення у структурі зайнятості, внаслідок чого станом на кінець першого десятиліття ХХІ століття абсолютна

більшість населення працює у сфері послуг, а не у промисловому виробництві, реформування соціальної сфери, результатом чого стало значне зростання добробуту населення західних країн, а також підвищення ролі науки і технологій у всіх сферах суспільного життя. Дані тенденції, разом із вищеописаним економічним зростанням зумовили формування нового типу суспільства у розвинутих країнах світу, яке згідно одного із найпопулярніших підходів [2] отримало назву постіндустріального.

Формування нового типу економіки та суспільства не обійшло увагою наукову думку другої половини ХХ століття. Крім вищезгаданої характеристики сучасного типу суспільства як постіндустріального, існує низка теоретичних концепцій, сутнісною основою яких стало дослідження нового періоду суспільного розвитку, а суттєвою особливістю стало використання префікса «пост» для означення нового стану суспільства. Із найбільш популярних визначень можемо зазначити такі, як «постбуржуазне суспільство» (Р. Дарендорф), «постцивілізаційний устрій» (Е. Боулдінг), «пост-підприємницьке» (Р. Ліхтхейм) або «постринкове суспільство» (П. Друкер) та інші поняття, що визначалися навколо визнання за сучасним їм соціальним станом посттрадиційного, постцивілізаційного і навіть постісторичного характеру [2, с. 12]. Подібні радикальні віяння, на нашу думку, є підтвердженням наявних змін, але разом із тим сповнені надмірного радикалізму, адже якісна трансформація економічної та суспільної системи не несе за собою кінець історичного чи цивілізаційного розвитку (див. також [10]), а лише наповнює новим змістом процеси, що відбуваються.

Дослідження суспільних змін, що як зазначалося, включають у себе і економічні процеси, є надзвичайно важливим і на сьогоднішній день. На нашу думку, першочерговим у дослідженні становлення нового типу суспільства є виявлення та вивчення складових його формування, що дасть змогу прослідкувати основні тенденції процесу для розвинутих країн та сформувати необхідні умови для забезпечення його протікання у країнах, що розвиваються. Різноманітні теорії сучасного суспільства засновані на різних методологічних уявленнях і не дають змоги у рамках єдиного підходу ні вирішити проблеми та суперечності нового суспільства, ні сформулювати об'єктивний комплекс причин і чинників, що привели до його становлення.

Звідси, метою даної статті є узагальнення та класифікація причин та чинників формування постіндустріального типу суспільства у розвинутих країнах світу у другій половині ХХ — на початку ХХІ століття.

Дослідження причин і чинників становлення постіндустріального типу суспільства пов'язане із підходом до визначення згаданих категорій. На нашу думку, вивчення їхнього змісту повинне базуватися на їх принциповому розрізненні. Так, словникові джерела вбачають зміст причини у взаємодії окремих суспільних явищ та процесів, що зумовлює появу нових явищ та процесів [7, с. 181], визначаючи чинник (фактор) як окремий елемент, який сприяє перебігу того чи іншого явища, чинить вплив на суспільну діяльність [7, с. 492]. Філософський зміст згаданих понять можна виділити серед категорій діалектики, при цьому причина визначається як предмет, який щось створює і щось викликає, як зміна, що викликає наступну зміну [9, с. 364], тоді як чинник (фактор) є однією із обставин, що впливає на перебіг процесу та визначає його основоположні риси [9, с. 474].

Отже, дані категорії розрізняються за характером впливу на процеси, що відбуваються у системі. Виходячи з вищезазначеного, категорія причини може класифікуватися як взаємодія окремих явищ і процесів, що зумовлює появу нових явищ; подія, що визначальним чином впливає на виникнення ситуації. Чинник за своєю суттю являє собою комплекс обставин, що супроводжує ситуацію, і має зовнішній вплив на неї, без впливу на основоположні її характеристики. Проте, у деяких авторів причини та чинники часто зводяться до спільного знаменника, причому пряма тотожність між термінами не зазначається, але ті чи інші групи чинників водночас називаються і причинами. У вітчизняній літературі, разом із визнанням цивілізаційного підходу як єдино прийняттого для аналізу причинно-наслідкових зв'язків, поруч із поступовим аналізом еволюційного розвитку, не наводиться чіткого ранжування причин і чинників становлення постіндустріального суспільства. Разом із тим, зазначається, що глибокі зміни у розвитку людської цивілізації не можна пояснити через поняття традиційних економічних та соціальних теорій [11, с. 3], створення якісно нової ситуації потребує нової методології дослідження [11, с. 418]. Звідси, проблема якісного оновлення економічної теорії є актуальною, в тому числі і у тому плані, що стосується конкретизації причин і чинників становлення постіндустріального типу суспільства.

Ключовою причиною переходу до постіндустріального суспільства на нашу думку є еволюційність суспільної системи на основі тісного взаємозв'язку економіки та суспільства. Під сутнісною його основою ми розуміємо широкий комплекс зв'язків, що зводяться до двох фундаментальних взаємовпливів:

1. Вплив економіки на суспільство, при якому продуктивна діяльність економічної системи зумовлює розвиток суспільних одиниць внаслідок підвищення рівня споживання.

2. Вплив суспільства на економіку, у межах якого виникнення тих чи інших суспільних утворень стимулює осмислену економічну діяльність людини, націлену на досягнення потреб цього суспільства.

Наведені фактори зумовлюють якісну трансформацію всієї суспільної системи і зрештою приводять до становлення її сучасного типу. Відповідно, постіндустріальне суспільство у сучасному його вигляді являє собою результат еволюції системи як економіки, так і суспільства на базі попередніх доіндустріального та індустріального типу із обов'язковим збереженням історичного досвіду попередніх етапів.

Розвиток ми визначаємо як процес, що проходить саме еволюційно, але не революційно, і зберігає у нових системах відмітні ознаки старих. Еволюційний характер зазначених суспільно-економічних змін, на нашу думку, може бути описаний на базі відомої теорії так званих «трьох хвиль» розвитку суспільства, запропонованої Е. Тоффлером як один із підходів до генезису сучасного суспільства. Згідно цього підходу, суспільний розвиток поділяється на три основних етапи — доіндустріальну, індустріальну та постіндустріальну епоху, і ми можемо спостерігати, що людство в умовах технологічних революцій переживає перехід від першої хвилі (аграрної цивілізації) та другої (індустріальної цивілізації) до нової — третьої хвилі, що веде, на думку Тоффлера, до надіндустріальної цивілізації [8, с. 25]. Аналіз еволюційних змін у економічному та суспільному житті на кожній із цих стадій показує тісний взаємозв'язок між економікою та суспільством та помітний синергетичний ефект від їхньої постійної взаємодії, що змінює фундаментальну основу аналізу як економічних, так і суспільних процесів. Такий підхід відповідає загальноприйнятій цивілізаційній парадигмі суспільного розвитку. Еволюційність суспільної системи в межах цивілізаційного підходу постає ключовою причиною становлення постіндустріального типу суспільства.

Виходячи із визначення категорії причини як ключової характеристики, що спричиняє виникнення та розвиток того чи іншого явища, вважаємо не зовсім коректним постановку тих чи інших причин на одному рівні із еволюційністю суспільної системи у процесі становлення постіндустріального суспільства. Разом із тим, останнє може зумовлюватись додатковим набором чинників, що з того чи іншого боку впливають на перебіг процесу.

Говорячи про чинники формування постіндустріального суспільства, варто зазначити, що будучи рушійною силою будь-якого виду діяльності, людина і в якійсь мірі індивідуально, і будучи об'єднаною у тих чи інших видах спільнот, впливає на зародження, протікання та результат суспільних трансформацій. Тому, на думку ряду дослідників, у сучасному світі, де людина як ніколи відчуває потяг до самореалізації та постійного вдосконалення, в тому числі і за рахунок розвинутої економіки, яка забезпечує найнеобхіднішим, будь-які зміни в першу чергу мають внутрішньо людські мотиви, таким чином сучасний розвиток характерний перш за все суб'єктивністю людської природи [5, с. 24]. Разом із тим, не слід забувати про незалежні від суб'єктів економічної діяльності явища та процеси, які в тому числі дали початок і формуванню економіки взагалі, і становленню нинішнього її стану зокрема. Об'єктивність економічного розвитку, в тому числі і сучасного його стану також підкреслюється у ряді досліджень, у тому числі виділяється як ключовий фактор еволюції суспільної системи. Таким чином, з одного боку, маємо поступовий хід історії та економічного прогресу, з іншого — все більшу, стрімко наростаючу важливість позиції індивідів у спрямуванні їхнього вектора.

Виходячи з вищеописаного, вважаємо за потрібне класифікувати чинники становлення постіндустріального типу суспільства на ендогенні (такі, що випливають із внутрішніх прагнень людини) та екзогенні (основою яких є зовнішня по відношенню до людини об'єктивна сутність).

До найвагоміших **ендогенних чинників** досліджуваних нами економічних і суспільних змін можна віднести наступні:

1. Освітньо-кваліфікаційні чинники. Прагнення людини до самовдосконалення та зростаюча роль науки змушує людей підвищувати свою кваліфікацію, щоб користуватися попитом у економіці нового типу. Інвестиції у освіту та самовдосконалення людей формують особливий тип капіталу, який отримує назву людського капіталу і на сучасному етапі є повноцінним фактором виробництва.

2. Ціннісно-психологічні чинники. Зміна економічних пріоритетів, поступове зміщення вектора спрямованості із виробничої сфери у невиробничу змінює структуру цінностей суспільства та психологічну складову, що характеризує відношення людини до оточуючого світу й у тому числі до економічних і соціальних процесів, що відбуваються в ньому. Інтелектуальне зростання та вдосконалення творчих можливостей посіли важливе місце у структурі цінностей сучасної людини.

Разом із тим вважаємо за потрібне виділити чинники **екзогенного характеру**:

1. Політичні чинники. Закінчення Другої Світової війни сприяло політичній стабілізації; зруйнована економіка Західної Європи потребувала важкої роботи по відновленню свого потенціалу, а економіка США — країни, яка майже не постраждала у війні — отримала значний імпульс для розвитку, допомагаючи іншим країнам (у тому числі Німеччині та Японії) відновити систему господарства. Значні втрати у війні змусили світ переходити на інноваційний шлях розвитку, що реалізувалося в тому ж самому впровадженні досягнень науково-технічного прогресу, наукових розробках як невід'ємній частині державних стратегій розвитку. Вжиті заходи сприяли становленню США як найпотужнішої економіки світу, а також ряду «економічних див», зокрема у Німеччині та Японії, що перетворили ці країни із переможених у війні на провідних геополітичних та економічних лідерів на межі XXI століття.

2. Культурно-ідеологічні чинники. Як вважають прибічники ринкового лібералізму, апелюючи до прикладів успішного економічного розвитку, ключем до процвітання є низькі податки і свобода пересування висококваліфікованої робочої сили, що є синонімами вільного ринку, а ця ж сама свобода стає можливою там, де існує релігійна терпимість, гарантії вільного розвитку і вибору діяльності незалежно від кольору шкіри, походження та переконань [3]. Перша половина ХХ століття, характеризуючись антисемітизмом та нетерпимістю до інших культур, у 50—60-ті роки, і аж до кінця століття змінювалась на толерантність у відношенні до інших, і на нашу думку, саме ті країни, що зуміли на її основі організувати суспільство — отримали безпрецедентну підтримку у вигляді дешевої робочої сили, яка почала працювати на економіку цих країн. В епоху інновацій та необхідності прискореного розвитку додатковий імпульс у вигляді значної маси трудових ресурсів як ніколи був потрібним для забезпечення потреб економіки, що розвивається.

3. Виробничо-технологічні чинники. Досягнення піку виробничих можливостей індустріальної економіки внаслідок зростання матеріального виробництва, безупинне виробництво товарів масового споживання об'єктивно зумовлювало переорієнтацію ресурсної спрямованості на нематеріальні галузі економіки. Незважаючи на існування значної частини населення, яка і в наш час гостро відчуває дефіцит продуктів харчу-

вання та товарів матеріальної природи для підтримки рівня життєдіяльності, можна з впевненістю сказати, що наявний рівень виробництва у розвинутих країнах при все більшій оптимізації цього процесу введенням досягнень НТР, вже станом на 50—60 роки ХХ століття задовольняв потреби основних мас населення цих країн, що і спричинило переорієнтацію трудових ресурсів на нематеріальну сферу як результат виникнення нових потреб суспільства.

4. Демографічні чинники. Подальше зростання населення Землі та відповідне виснаження природно-ресурсної бази планети, демографічний післявоєнний бум змусили людство шукати більш дієві способи використання ресурсів та ефективніше організувати свою діяльність щоб забезпечити себе необхідним. Зростання населення, на відміну від теперішніх процесів «старіння» нації, відбувалося і у розвинутих країнах, що зумовлювало не просто розвиток нових галузей для задоволення зростаючих потреб, але і їхній якомога швидший вихід на ринок.

5. Організаційні чинники. Удосконалення технологій, механізація і автоматизація виробництва дозволяють зменшити частку людей, безпосередньо зайнятих у матеріальному виробництві. Відповідно, індустріальний сектор вже не потребує такої значної кількості працівників, які можуть тепер бути зайнятими у нематеріальному виробництві. Це веде до структурних змін в економіці та системі зайнятості, про яку вже згадувалося. Головною продуктивною силою суспільства стають високоінтелектуальні працівники, що переважно працюють у сфері послуг. Це, безумовно, змінює структуру не лише економіки, але і суспільства, у якому з'являються нові класи та прошарки.

Таким чином, у додаток до загальноцивілізаційного процесу еволюції суспільної системи, ми виділили сукупність чинників ендогенної та екзогенної природи, що у своїй взаємодії зумовили становлення суспільства постіндустріального типу. Різні групи причин та чинників не діють відособлено, а зберігають між собою тісний зв'язок, забезпечуючи тим самим синергетичний ефект від взаємодії. Таким чином, рушійні сили як і економічного, так і суспільного прогресу перебувають у тісному діалектичному взаємозв'язку.

Результати дослідження сприяють розробці сценаріїв розбудови інституціонального середовища для формування постіндустріального типу суспільства. Приймаючи історичний поступ та еволюційність суспільного розвитку як загальну

сприятливу тенденцію, країнам що розвиваються (в тому числі і Україні), потрібно додатково провести колосальну роботу із підтримки низки чинників становлення нового типу суспільства. Також слід пам'ятати про те, що настання цього етапу розвитку неможливе без завершення попередніх доіндустріального та індустріального етапів, і, зрештою, якісного стрибка вперед до постіндустріального укладу. Як уже зазначалося, таке прискорення можливе лише за рахунок переходу на інноваційний шлях розвитку, що має бути частиною загальнодержавної стратегії.

Література

1. World economic outlook (International Monetary Fund) — Перспективы развития мировой экономики/ Апрель 2010 — [Washington, D.C.]: Международный Валютный Фонд, 2010. — 206 с. — (Обзоры мировой экономики и финансов)
2. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Под ред. В. Л. Иноземцева [пер. с англ.] — М.: Academia, 1999. — 956 с.
3. Бреннер Р. Причины экономического роста. Примеры успешного экономического развития. [Электронный ресурс] : (Публіцистичний портал inliberty.ru) — режим доступу: <http://www.inliberty.ru/library/study/338/>
4. Гальчинський А. С. Економічна методологія. Логіка оновлення: Курс лекцій. — К.: АДЕФ-Україна, 2010. — 572 с.
5. Иноземцев В. Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы: Учебное пособие. — М.: Логос, 2000.
6. Мировая экономика. Глобальные тенденции за 100 лет. Под ред. Королева И. С. — М.: Юристъ, 2003. — 604 с.
7. Мочерний С. В., Ларіна Я. С., Устенко О. А., Юрій С. І. Економічний енциклопедичний словник: У 2 т. Т. 2 / За ред. С. В. Мочерного. — Львів: Світ, 2006.
8. Тоффлер Э. Третья волна. — М.: АСТ, 2004.
9. Философский энциклопедический словарь / Ред.-сост. Е. Ф. Губский и др. — М.: Инфра-М, 2003. — 576 с.
10. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / Пер. с англ. — М.: АСТ; Ермак, 2004. — 588 с.
11. Чухно А. А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України / А. А. Чухно. — К.: Логос, 2003. — 631 с.

Стаття надійшла до редакції 22.01.2011